

25-november 2025

TARJIMADA POZESSIV SINTAKSEMA VA UNING IFODA VOSITALARI

Zaripova Feruza Shavkatovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti,

“Ingliz tili” kafedrasi o’qituvchisi,

fzaripova@uwed.uz

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotimizda aniqlangan holatlar xalqaro huquqiy hujjatlar gap birliklarining o’ziga xos sintaktik semantik xususiyatlari bo’yicha tadqiq qilish vabadiiy matndan farq qiluvchi jihatlarini ochib berish mavzuni dolzarbliginiifodalaydi.

Kalit so’zlar: predikativ bog’lanish, posessiv sintaksema, aktivlik semantika, leksik manba, o’timli fe’l,distributiv xususiyatlar, postpozitsiya

Xalqaro huquq hujjatlari matnidagi gaplar tarkibidapredikativ bog’lanish asosida faollashadigansintaksema tarkibida aktivlik semantikasidan farqli o’laroq, pozessiv (egalik) sintaktik semantikasi mavjud bo’ladi. Mazkur pozessiv sintaksemaning leksik manbaini holat ma’nosini ifodalovchi **have** fe’li tashkil qiladi. Dj.Miller rus tilida **понимать, верить, думать, знать, любить, владеть, нравиться** kabi fe’llarni stativ fe’llar guruhiga kiritadi[1]. O.E Филимонов o’z tadqiqotiga asoslanib **have** fe’li bilan ifodalangan stativ sintksemaning kuchli pozitsiyasi kesim ekanligini asoslab beradi[2]. Bizning tadqiqotimiz materialida esa kesim o’rnida **have** o’timli fe’li aniqlik mayli, hozirgi zamon, ko’plik va birlik shakllarida (**have/has**) faollashib o’zi ma’nosiga xosbo’lgan egalik sintaktik semantikasini ifodalaydi.

25-november 2025

Ingliz tilidagi nizoli holatlarga to'xtalar ekan, A.M. Muxin "have fe'li bilan kelgan gaplarni gap bo'laklariga ajratish yana bir nizoli holat" sifatida baholaydi[3]. Professor A.I. Smirnitkiy "He has many friends" gapida "many friends" birikmasi has fe'li bilan birga kesimni ifoda etadi; bu holda kesim obyekt kesim sifatida qaraladi[4]. A.M. Muxin "He has many friends" gapini tushirib qoldirish va uni o'zgartirish transformatsiya eksperimentiga tortishini ta'kidlaydi[3]. Masalan:... *He has many friends - He has many friends - ... He has ...friends ... - He has few friends... - He has some friends.* Eksperiment natijasi "**has**" predikativ bog'lanish asosida gapning alohida mustaqil bo'lagi, kesimi ekanligini va u **possessiv sintaksemani**, many subordinativ bog'lanish asosida indefinit kvantitativ sintaksemani, va friends subordinativ bog'lanish asosida ob'ekt sintaksemani ifoda etishini isbotlab beradi. Bunda u **Have** fe'li bilan kelgan gaplarniotlarning qaratqich (possessive) kelishigi bilan ifodalangan pozessiv sintaksemalarga o'zgartirish ekperimentidan foydalanadi. Masalan: He has many friends ... his many friends ... John has children... John's children ... Albatta bunday kuzatishlar va xulosalar ko'plab til materiallari asosida har tomonlama chuqur tadqiq qilish va tekshirib ko'rishni taqozo etadi, deb mazkur holatni alohida o'rganishga e'tiborni tortadi[3]. Biz professor A.M. Muxin fikriga qo'shilib, **have** fe'li bilan ifodalangan sintaktik birlikni pozessiv sintaksema deb hisoblaymiz va bu holatni xalqaro huquq hujjatlaridan olingan gaplar misolida tadqiq qilamiz, masalan:

(1) All peoples **have** the right of self-determination. Все народы **имеют право** на самоопределение. Barcha xalqlar o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga egadir;

(2) **Everyone has** the right to education. Каждый человек **имеет право** на образование. **Har bir inson** ta'lim olish **huquqiga ega**;

(3) Everyone **has** the right to a nationality, Каждый человек **имеет право** на гражданство; Har bir insonning fuqaro bo'lish huquqi **bor**;

25-november 2025

(4)Everyone **has** the right to life, liberty and security of person. Каждый человек **имеет право** на гражданство на жизнь, на свободу и на личную неприкосновенность. Har bir inson yashash, erkin bo'lish va shaxsiy daxlsizlik **huquqlariga egadir**.

Ingliz, rus va o'zbek tillarida keltirilgan 4 ta (ulardan uchasi birinchi bobda ham keltirilgan edi)gapning asosini, yadrosini tashkil qiluvchi gap bo'laklari egava kesimva ularning ifoda vositalari bo'lgan so'z shakllari va ular o'rtasidagi predikativ sintaktik bog'lanish gapning sub'ektlari (all peoples, все народы, barcha xalqlar, **everyone, каждый человек, har bir inson**)va ikkinchi tomondan gapning predikatlari (kesimlari) have, **has, имеют, имеет, egadir** so'z shakllari bilan ifodalangan bo'lib, ularda predikativlik bir xil sintaktik kategoriyalar, ya'ni fe'llarning aniqlik mayli, hozirgi zamon, uchinchi shaxs ko'plik va birlik hamda faol nisbat shakllari orqali ifodalanib faollashgan.

Xalqaro huquq hujjatlaridan olingan mazkur gaplarning orginal til, ingliz tili variantida kesim "have" o'timli fe'lining hozirgi zamon uchinchi shaxs ko'plik shakli bilan (gap 1) qolgan uch gapda(3 gapdan tashqari) esa uning birlik shakli "has" bilan, rus va o'zbek tillarida aynan shu ma'nodagi ekvivalent "имеет", o'zbek tilida "egadir" fe'li bilan ifodalanishi bilan ham, u uch tilda ham pozessiv (egalik) semantikasini anglatadi va u kesim o'rnida faollashibposessiv sintksemani ifodalab keladi.

Ammo 3 gapda o'zbek tilida "ega bo'lmoq" o'timli fe'li o'rniga "bor bo'lmoq" o'timsiz fe'lining "bor" shaklidan foydalanilgan bo'lib, u mazkur gap bo'lagining ham vazifasini, ham sintaktik-semantikasini o'zgarishiga olib kelmoqda, ya'ni u mazkur gapda ekzistensial (mavjudlik) semantikasini anglatadi. Shu bilan birga ingliz va rus tillarida "everyone", "каждый человек" gap egasi, va ayni paytda, gapning sub'ekti sifatida o'z tarkibida pozessiv semantikasini tashib kelsa, o'zbek tilidabu vazifada "huquqi" leksemasi bilan ifodalanib, u substansiallik va mavjudlik

25-november 2025

semantikalarini tashib, gapning egasi vazifasida kelmoqda. Leksema “huquq” (right, pravo) ingliz va rus tillarida gapning ob’ekti ya’ni to’ldiruvchisivazifasida o’timli fe’l “has” ning ma’nosini to’ldirib keladi.

Ingliz tilida aktiv sintaksemalardan farqli o’laroq, posessivsintaksemaning formal distributiv xususiyati shundan iboratki, u stativ sitaksema kabi tez-tez takorlanish ma’nosini anglatadigan **quickly, rapidly** kabi ravishlar bilan gap tarkibida birika olmaydi. Buni isbotlash uchun biz **quickly**, yoki **rapidly** ravishini tahliliga tortilgan gaplarning ingliz tili varianti tarkibiga kiritib, natijasini kuzatamiz. Agar mazkur qo’shimcha element kiritish eksperimenti ijobiy natija bersa, bizning taxminimiz tasdiqlanmaydi, agar u salbiy natija bersa, ya’ni pozessiv sintaksema bilan birika olmasa, unda bizning gepotezamiz o’z isbotini topadi, masalan qiyoslaymiz:

(1)...*All peoples rapidly **have** the right of self-determination; (2) ...***Everyone rapidly has the right** to education; ... (3) ...*Everyone rapidly **has** the right to a nationality; ... (4) ...*Everyone **rapidly has** the right to life, liberty and security of person.

Shunday xulosaga kelindiki, ya’ni kesim o’rnida faollashgan have/has o’timli fe’li bilan ifodalangan pozessiv sintaksema stativ sitaksema kabi tez tez takorlanish ma’nosini anglatadigan quickly, rapidly kabi ravishlar bilan gap tarkibida birika olmadi. Bu uning tarkibida holat ma’nosi kabi pozessivlik ya’ni egalik semantikasi mavjudligini isbotladi. Xalqaro huquq hujjatlarida **have** the right (huquqqa ega bo’lmoq)so‘z birikmasi 90 % holatlarda “right” (huquq) so‘zi bilan ifodalangan ob’ekt sintaksema bilan birikib keladi. U ega o’rnida faollashgan posessiv sintkseмага nisbatan doimo postpozitsiyada keladi. Bu mazkur pozessiv sintaksemaning o’ziga xos distributiv xususiyatidan dalolat beradi. Ammo xalqaro huquq hujjatlari matnida mazkur posessiv sintksema majhul nisbatli gaplar tarkibida qo’llanilishi aniqlanmadi. Bizning tadqiqotimizda aniqlangan holatlar xalqaro

25-november 2025

huquqiy hujjatlar gap birliklarining o'ziga xos sintaktik semantik xususiyatlari badiiy matndan farq qilishiga dalil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Miller, J.E. (1970) 'Stative verbs in Russian', *Foundations of Language*, 6(4), pp. 488–504. Filimonova, A.O.E. (1978) *Stativnaya sintaksema v angliyskom predlozhenii* [Stative syntaxeme in the English sentence]. PhD thesis. Leningrad State University.
2. Mukhin, A.M. (1980) *Sintaksemnyy analiz i problema urovney yazyka* [Syntaxeme analysis and the problem of language levels]. Leningrad: Izd-vo LGU.
3. Smirnitskiy, A.I. (1959) *Morfologiya angliyskogo yazyka* [Morphology of the English language]. Edited by V.V. Passek. Moscow: Izd-vo lit. na inostr. yaz.
4. Abdurahmonov, G'. et al. (eds) (1975) *O'zbek tili grammatikasi. I tom. Morfologiya* [Grammar of the Uzbek language. Vol. 1. Morphology]. Toshkent: Fan.
5. Shoabdurahmonov, Sh. et al. (1980) *Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1-qism* [Modern Uzbek literary language. Part 1]. Toshkent: O'qituvchi.